

Культурна-гістарычныя кантакты паміж Палінэзіяй і Паўднёвай Амерыкай

Уладзімір Булаўскі

Да зместу

Праблема культурна-гістарычных кантактаў паміж Палінэзіяй і Паўднёвай Амерыкай у навуковым свеце абмяркоўваецца ўжо больш за паўтары стагоддзі. Асноўнымі праблемамі былі вызначэнне перыяду кантактаў, значнасць узаемаўплыву паміж рэгіёнамі. Адным з галоўных пытанняў было вызначэнне месца, адкуль здзяйсняліся кантакты: з боку Палінэзіі або Паўднёвай Амерыкі. Апошнія даследаванні і адкрыцці дазваляюць нам паволаму адказаць на гэтую праблему.

Палінэзія, альбо так званы “Палінэзійскі трохкутнік”, ёсць вобласць шматлікіх выспаў вулканічнага і каралавага паходжання, што размешчаныя ва Ўсходняй Акеаніі. Межы Палінэзіі праходзяць на паўднёвым захадзе па Новай Зеландыі, на поўначы – па Гавайскім выспам, на паўднёвым усходзе – па выспе Пасхі. Агульная плошча палінэзійскай сушы – 295 тыс. кв. км, з якіх 268 тыс. кв. км прыпадае на Новую Зеландыю. Да з’яўлення еўрапейцаў у Палінэзіі было каля мільёна жыхароў [5, с. 14]. Насельніцтва гэтага рэгіёну размаўляе на роднасных мовах, якія належаць да адной з галінаў малайска-палінэзійскай моўнай сям’і, і мае пэўнае адзінства ў фізічным тыпе, а таксама ў матэрыяльнай і духоўнай культуры.

Працэс засялення Палінэзіі непасрэдна звязаны з керамічнай культурай Лапіта, што распаўсюдзіла ў сярэдзіне II тыс. да н. э. свой уплыў на заходнюю частку Акеаніі. Каля 1300 г. да н. э. носьбіты культуры Лапіта з’яўляюцца на выспах Тонга і Самоа, што ў Заходняй Палінэзіі. Менавіта на гэтых выспах у перыяд з 900 па 500 гг. да н. э. фармуецца палінэзійская культура. Пасля 500 г. да н.э. пачынаецца рассяленне старажытных палінэзійцаў ва ўсходнім накірунку. Так, ужо да 300 г. н. э. былі заселеныя тэрыторыі Ўсходняй Палінэзіі (выспы Таварыства, Кука, Маркізскія). У IV-V стст. н. э. былі адкрыты Гавайскія выспы, аднак шчыльна заселены толькі прыкладна ў 800 г. н. э. Да 800-900 гг. н. э. належыць адкрыццё выспы Пасхі (Рапа-Нуі), каланізацыя якой адбылася на тры стагоддзі пазней з-за яе аддаленасці.

Каля 1200 г. н. э. былі каланізаваны выспы Новай Зеландыі [1; 2, с. 228-240]. Такім чынам, у сярэдзіне XIII ст. н.э. большая частка прыдатных для земляробства зямель у Палінэзіі мела сталае насельніцтва.

Прычыны перасялення старажытных палінэзійцаў зыходзяць з прыродных умоў зямель, што яны засялялі, і сацыяльнай арганізацыі іхняга грамадства. Можна вылучыць некалькі прычынаў перасялення:

- недахоп зямлі, прыдатнай для вырошчвання сельскагаспадарчых культур з-за перанася
- паразы ў ваенным канфлікце;
- перасяленне малодшых сыноў правадыроў (арыкі) з групойкай прыхільнікаў, бо спадчынна пераходзіла па старэйшай лініі;
- прыродныя катаклізмы (засуха, землятрус, паводка).

Пры засяленні Палінэзіі пэўную ролю адыгралі ненаўмысныя плаванні рыбацкіх каноэ. Таксама старажытныя палінэзійцы практыкавалі разведвальныя плаванні з мэтай пошуку новых зямель. Пасля “разведчыкі” павінны былі вярнуцца і распавесці пра адкрытыя землі.

Інфармацыю пра асноўныя віды марскога транспарту палінэзійцаў мы можам пабачыць у справах экспедыцый еўрапейскіх мараплаўцаў XVIII-XIX стст. Старажытныя палінэзійцы карысталіся каноэ з адным балансірам, каноэ без балансіру, падвоеным каноэ, плытамі. Самыя распаўсюджаныя: каноэ з адным балансірам (выкарыстоўваліся дзеля мясцовых зносін ды рыбнай лоўлі, шмат дзе на борты нашываліся дошкі для павялічэння астойлівасці, каноэ абсталёўвалася ветразем, які плялі з цыновок) ды падвоенае каноэ (выкарыстоўвалася ў асноўным пры працяглых плаваннях, валодала вялікай грузападымальнасцю, магло змясціць да 100-200 чалавек, складалася з двух роўных каноэ, якія былі замацаваныя паміж сабой на адлегласці, звычайна паміж карпусамі будаваўся дашчаны насціл, на якім знаходзілася хатка, таксама абсталёўваліся ветразем). Менавіта на падвоеных каноэ адбывалася

засяленне Палінэзіі. Палінэзііцы таксама карысталіся вёсламі-грэбкамі, у асноўным калі не было ветра [1; 6, с. 33-43].

У сваіх плаваннях-вандроўках палінэзііцы карысталіся арыентацыяй па зорках, сонцы, месяцу, звярталі ўвагу на накірунку ветру і плыняў, вывучэнне якіх адбывалася на працягу стагоддзяў, бо асноўная частка заняткаў была звязана непасрэдна з морам: рыбная лоўля, збор чаропак, гандль і інш. Для вызначэння блізкасці зямлі ўлічваліся наступныя фактары: прысутнасць птушак, што не адляталі вельмі далека ад зямлі, колер аблокаў і іх наяўнасць і інш [5, с. 34-35]. Высокі навігацыйны ўзровень палінэзііцаў адзначалі еўрапейскія мараплаўцы. Так, таіцянін Тупаіа склаў мапу з 74 выспаў, якая ў далейшым дапамагла Джэймсу Куку ў яго даследваннях [5, с. 34].

З пачаткам навуковага даследвання высветлілася, што старажытныя палінэзііцы дасягалі берагоў Паўднёвай Амерыкі. На гэта паказваюць наяўнасць амерыканскага батата ў Палінэзіі ды палінэзііскай курыцы ў Паўднёвай Амерыцы.

Паўсюдна ў земляробстве Палінэзіі выкарыстоўвалі батат (салодкая бульба). Лінгвістычныя даследванні паказалі еднасць назвы гэтай культуры ў Цэнтральным і Паўночным Перу – сумаг (батат на дыялекце кечуа ў гэтым рэгіёне) і ў Палінэзіі - kumara, kumala. Палеабатанічныя даследванні паказалі, што батат пайшоў з Перу, дзе ў дзікім выглядзе сустракаецца з VIII тыс. да н. э. У Палінэзіі батат з'яўляецца з X ст. н. э. [3, с. 210].

Тое, што клубні батату не трымаюцца на марской вадзе больш за тры тыдні, даказвае, што гэтая культура патрапіла ў Палінэзію з дапамогай чалавека. Калі параўнаць мараходныя здольнасці старажытных палінэзііцаў і індэйцаў узбярэжжа Перу ў X ст. н.э. і прыняць да ўвагі адсутнасць археалагічных доказаў знаходжання амерындаў у Палінэзіі (наяўнасць рэшткаў перуанскай керамікі, металаў, тканіны), можна сцвярджаць, што менавіта старажытныя палінэзііцы дасягнулі берагоў Паўднёвай Амерыкі ды паспяхова вярнуліся назад, ужо разам з бататам.

Трэба адзначыць, што для перавозкі батата па моры неабходны пэўныя ўмовы: клубні мусяць знаходзіцца ў зямлі, ў адваротным выпадку яны сапсуюцца ад марской вады. Палінэзііцы ведалі такую тэхніку перавозкі – так жа перавозілі ямс (клубневая культура азіяцкага паходжання).

Месца, з якога было здзейснена вандроўка, дакладна не лакалізавана да нашага часу, але шматлікія прызнакі (адносная блізкасць - 6400 км, пераменныя вятры і інш.) паказваюць на тое, што месцам адпраўкі былі Маркізскія выспы.

Можна выказаць здагадку, што экспедыцыя старажытных палінэзііцаў насіла пошукавы характар - шукалі новыя землі. Аднак вялікая адлегласць не дазваляла ў далейшым здзяйсняць маштабныя вандроўкі ў гэтым накірунку. Міфы аб вандроўцы не захаваліся ў багатай вуснай традыцыі старажытных палінэзііцаў, хутчэй за ўсё з-за згубы знаўцаў міфалогіі падчас крывавага кантактаў з еўрапейцамі, калі насельніцтва паменьшылася ў некалькі разоў.

Другім доказам кантактаў з'яўляецца знаходжанне палінэзііскай курыцы ў Паўднёвай Амерыцы. Археалагічныя даследванні 2002-2007 гг. ў Цэнтральным Чылі (рэгіён культуры Мапучэ) дазволілі сцвярджаць, што курыца ў гэтым рэгіёне распаўсюдзілася не з прыходам гішпанцаў, як лічылася да гэтага, а нашмат раней. На даследуемай стаянцы Эль-Арыналь-1 было знойдзена каля 50 рэшткаў курыных костак, як мінімум ад 5 асобных птушак. У выніку радыёвуглероднага датавання рэшткаў атрымаліся даты 1321-1407 і 1304-1424 гг. н. э. Даследванні генетыкаў паказалі, што курыца палінэзііская [4].

Такім чынам, можна казаць аб тым, што на пачатку XIV ст. н.э. старажытныя палінэзііцы даялі да Цэнтральнага Чылі, дзе пакінулі мясцовым індэйцам курыцу. Трэба зазначыць, што, плануя доўгатэрміновыя плаванні ў адкрытым моры, старажытныя палінэзііцы бралі з сабой курыц, свіней, сабак, каб ужываць іх у ежу ды разводзіць на новых землях [6, с. 42].

Мяркуюцца, што месцам адпраўкі экспедыцыі былі выспы Мангарэва, Піткерн ці Пасхі. Гэтыя выспы знаходзяцца бліжэй за астатнія да абазначанага рэгіёну ў Паўднёвай Амерыцы (3500-5500 км) і пераменныя вятры спрыяюць адплыццю адсюль. Аднак ёсць дадатковыя доказы, якія указваюць на тое, што месцам адпраўкі была менавіта выспа Пасхі (Рапа-Нуі). Перш за ўсё, гэта факт наведвання рапануіцамі выспы Сала-і-Гомес. Гэта падцвярджаецца вуснай традыцыяй Рапа-Нуі. Моту-Маціра-Хіва, Маціра-Хіва – так называлі Сала-і-Гомес рапануіцы. Успаміны аб выспе сустракаюцца ў некалькіх версіях міфа пра Макемаке (адно з галоўных бостваў у рапануіскім пантэоне) і Хауа (дух) [7, с. 53-61].

У міфах в. Сала-і-Гомес паўстае далёкім месцам; месцам, дзе жыве Макемаке; месцам, куды Макемаке адсылае людзе, што правініліся перад ім; месцам, адкуль прылятаюць птушкі. Падрабязна апісваецца прырода выспы: скалістая мясцовасць са мноствам птушак, беднай расліннасцю, але на ім прысутнічае глеба, бо ў двух паданнях рапануіцы гатуюць на выспе земляную печ для

прынясення ахвяры Макемаке. На выспе знаходзяцца неакторыя ядомыя расліны, у асноўным багавінне – так адзін з пакараных Макемаке харчуецца сырой рыбай ды багавіннем, ваду здабывае з паглыбленняў у скалах, дзе назапашваецца дажджавая вада [7, с. 53-61].

Выспа знаходзіцца на адлегласці 400 км ад Рапа-Нуі і 3000 км ад узбярэжжа Чылі, і плошча яе складае 2,5 кв. км. На дадзены момант мы не можам дакладна вызначыць перыяд, у які рапануйцы наведвалі в. Сала-і-Гомес, бо на ёй не праводзілася значных археалагічных даследаванняў. Аднак, факты наведвання гэтай выспы рапануйцамі робяць мэтазгодным праведзенне археалагічных даследаванняў на в. Сала-і-Гомес. Асабліва, калі ўлічваць апошнія тэорыі аб позняй каланізацыі выспы Пасхі каля 1200 гг. н.э. [8]. Калі гэтыя даследаванні дазваляць вызначыць перыяд наведвання выспы рапануйцамі як блізкі да перыяду каланізацыі выспы Пасхі - XII-XIV стст. - гэта можна

сумясціць з датаваннямі рэштак курыцы з Чылі. На наш погляд, в. Сала-і-Гомес магла быць месцам прыпынку на шляху да Цэнтральнага Чылі ад Рапа-Нуі, месцам, дзе можна было папоўніць запасы вады, ежы (птушкі, яйкі і інш.).

Поўнасю выключаецца магчымасць таго, што індэйцы ўзбярэжжа Цэнтральнага Чылі мэтанакіравана даплылі да Палінэзіі, бо ў іх адсутнічаюць сродкі для плавання ў адкрытым акіяне.

Такім чынам, кантакты паміж Палінэзіяй і Паўднёвай Амерыкай можна вылучыць на адрэзку з X па XIV стст. н.э. Менавіта ў гэты перыяд адбывалася засваенне і каланізацыя ўскрайкаў Усходняй Палінэзіі, што і стала адной з галоўных прычын плаванняў старажытных палінэзійцаў да берагоў Паўднёвай Амерыкі. На дадзены момант можна сцвярджаць, што кантакты былі толькі з боку Палінэзіі. Аднак новыя археалагічныя даследаванні могуць змяніць гэты пункт гледжання.

Літаратура:

1. Patrick V. Kirch. Introduction to Pacific Island Archaeology// <http://arf.berkeley.edu/projects/oal/background/pacislands.htm>
2. Ian Lilley. Archaeology of Oceania: Australia and the Pacific Islands. Oxford: Blackwell Publishing. - 2006. - 418p.
3. The Cambridge World History of Food. // Cambridge Academ – 2000. – 1958p.
4. Radiocarbon and DNA evidence for a pre-Columbian
5. introduction of Polynesian chickens to Chile <http://www.anthropology.hawaii.edu/People/Faculty/Hunt/pdfs/polychicken.pdf>
6. Hunt, Terry L.; Lipo, Carl P. Late Colonization of Easter Island. //Science, Volume 311, Issue 5767, pp. 1603- 1606 (2006)
7. Мифы, предания и легенды острова Пасхи./ сост. И.К.Фёдорова - М.: «Наука». – 1978. – 383с.
8. Свет Я.М. История открытия и исследования Австралии и Океании. М.: Мысль, 1966. – 400с.
9. Те Ранги Хироа (П.Бак). Мореплаватели солнечного восхода. М.: Географгосиз. – 1959. – 258с.